DOI https://doi.org/10.18524/2707-3335.2026.1(35).371419

Утюж Ірина Геннадіївна
доктор філософських наук, професор
завідувач кафедри суспільних дисциплін
Запорізького державного медико-фармацевтичного університету
б-р Марії Примаченко, 26, м. Запоріжжя, 69035, Україна
тел.: (099) 270 33 58
e-mail: ytyh13@ukr.net
ORCID iD https://orcid.org/0000-0003-1152-0151

РЕЦЕНЗІЯ НА ВИДАННЯ «ІЛЛЯ МЕЧНИКОВ В ОДЕСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: ОБРАЗ, СВІТОГЛЯД, ДОРОБОК»

Ілля Мечников в Одеському університеті: образ, світогляд, доробок : монографія / В. М. Хмарський, В. О. Кузнєцов, І. В. Голубович, С. Шевцов, М. Алєксєєнко, В. Пружина ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка ; упоряд.: Н. М. Купріянова, Т. В. Васильченко ; наук. ред. В. М. Хмарський ; відп. ред. О. В. Суровцева ; літ. ред. Л. І. Стрій ; бібліогр. ред. Н. М. Купріянова ; підгот. іл.: М. В. Алєксєєнко, В. О. Кузнєцов. Одеса : ОНУ, 2025. 256 с., [8] арк. іл. (Розвиток науки в Одеському національному університеті ; Вип.: Біологія. Історія. Філософія).

Із назвою, що одразу привертає увагу як дослідників історії науки, так і широке коло гуманітаріїв, монографія «Ілля Мечников в Одеському університеті: образ, світогляд, доробок» (Одеса, 2025) пропонує читачеві зануритися у складний, але надзвичайно захопливий світ однієї з найвизначніших постатей світової науки, чия інтелектуальна біографія нерозривно пов'язана з історією Одеси та університету, який сьогодні носить його ім'я.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова є одним з флагманів вітчизняної науки та освіти, який має свою славну традицію, наповнену долями численних видатних науковців. Особливе місце серед них посідає Нобелівський лауреат, мікробіолог Ілля Мечников, ім'я якого вже 80 років доповнює назву університету. І як сказав сам Ілля Мечников: «Знайомство з біографіями видатних людей є дуже повчальним для вивчення людської природи»[1].

Наукова робота над монографією об'єднала сучасних істориків, філософів, біологів та бібліографів університету на шляху висвітлення особливостей одеського періоду І. Мечникова, що дало можливість розглянути різноманітні аспекти багатогранної діяльності вченого. Адже образ вченого в українському та світовому просторі сьогодні переживає глибоку трансформацію. Тому науковці ОНУ в монографії міркують над проблемою «університет в житті

[1] Мечников И. И. Этюды оптимизма. М., 1907. С. 223.

© Утюж І. Г., 2026
Це стаття відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC 4.0

людини та людина у житті університету» на прикладі Іллі Мечникова. Автори відтворюють цілісний інтелектуальний портрет І. Мечникова в широкому історико-культурному контексті його епохи, розкриваючи коло особистостей, наукових комунікацій та ідейних впливів, що формували його світогляд і наукову діяльність.

Монографія органічно вписується в сучасний дослідницький тренд переосмислення історії науки, пропонуючи аналіз не лише наукових досягнень І. Мечникова, а й культурних, соціальних та інституційних контекстів, у яких формувалися його ідеї та наукова діяльність.

Авторський колектив прагне показати Мечникова не лише як лауреата Нобелівської премії та фундатора нових напрямів біологічних досліджень, але й як університетського професора, мислителя, інтелектуала свого часу та важливого учасника академічного життя Одеси другої половини XIX століття.

Особливої уваги заслуговує концепція видання, яка відображена вже у підзаголовку — «образ, світогляд, доробок». Така структура дозволяє розглядати постать ученого комплексно, поєднуючи реконструкцію його біографії з аналізом інтелектуальної еволюції та оцінкою внеску в розвиток природничого знання. Завдяки широкому колу архівних матеріалів, бібліографічних джерел та ілюстративних документів книга стає не лише науковим дослідженням, а й своєрідним культурним проєктом пам'яті, спрямованим на актуалізацію спадщини Мечникова в сучасному академічному просторі.

У розділі 1 «Мечниковознавство: загальний огляд» обґрунтовано, що дотепер дослідницька увага не була цілеспрямовано зосереджена на одеському періоді життя й наукової діяльності І. І. Мечникова в українському контексті, а значна частина праць вітчизняних дослідників, присвячених ученому, опублікована іншими мовами.

На особливу увагу заслуговує аналіз трансформації образу І. Мечникова в університетських «грант-наративах», який демонструє поступову редукцію його ролі в історії та розвитку університету. Автори переконливо показують, як змінювалися акценти у репрезентації постаті вченого відповідно до інституційних пріоритетів і стратегій формування університетської ідентичності.

В монографії показано, що одеський період (1867–1882 з перервами, та 1886–1888 роки) був найбільш продуктивним етапом у житті Іллі Мечникова. Саме тут відбулися важливі процеси у формуванні його особистості. Тут він сформувався як учений світового рівня, пережив глибокі особисті трагедії, вперше підійшов до свого головного відкриття — теорії фагоцитозу.

Також у виданні звернено увагу на корпус філософсько-методологічних ідей та інтуїцій Мечникова, на його світогляд, картини світу, які він створив та відстоював всім свої життям. Розділ 4 — це етюд. Саме в цьому жанрі написані основні філософські твори І. Мечникова.

Складовою частиною видання є Додаток «Ілля Мечников очима преси» та біобібліографічний покажчик. Важливо, що в монографії проаналізовано матеріали одеської преси 1867–1888 років, які надавали відомості про життя та діяльність вченого. Це безцінне історичне джерело, яке дозволяє поглянути на події минулого «живими очима» сучасників. Такий підхід унікальний тим, що передає атмосферу, настрої та точну хронологію доби до того, як епоха була переосмислена істориками. Надано автентичні новини, погляди на різні ситуації, оцінку діяльності Мечникова саме в ті часи, можливість відчути настрій вченого через подачу інформації в пресі. Цікаво читати відповіді самого Мечникова щодо його наукових, політичних поглядів та життєвих ситуацій.

Також в монографії підкреслено, що спадщина І. Мечникова втілена насамперед у книжковій колекції Наукової бібліотеки. У покажчику, що був укладений на основі фондів бібліотеки та став складовою частиною монографії, відбиті основні віхи життя та професійної діяльності вченого, а також його науковий доробок. Розділ «Прижиттєві видання творів Іллі Мечникова» розповідає про цінну колекцію прижиттєвих видань вченого у Науковій бібліотеці ОНУ імені І. І. Мечникова, зокрема шляхи надходження цих видань.

Видання вирізняється високою культурою наукового викладу, ретельністю опрацювання джерельної бази та вдалою інтеграцією текстових і візуальних матеріалів. У результаті перед читачем постає цілісний образ ученого, життя і творчість якого виходять далеко за межі вузької спеціалізації та стають предметом міждисциплінарного осмислення. Саме тому монографія становить значний інтерес не лише для істориків науки, а й для філософів, культурологів, біографістів, дослідників університетської історії та всіх, хто цікавиться інтелектуальною спадщиною України та Європи.

Особливу увагу привертає розділ 4 «Філософсько-методологічні та світоглядні обрії науково-теоретичної спадщини та життєтворчості Іллі Мечникова». Автори — І. В. Голубович, С. П. Шевцов — звертають увагу на аналітику світоглядних засад творчості І. Мечникова, у яких виразно простежується історичний прогресивізм, характерний для європейської наукової культури другої половини XIX століття.

Автори підкреслюють, що у своїй знаковій одеській промові І. Мечников наголошував, що сучасна йому епоха є водночас періодом безпрецедентних наукових досягнень і виявлення нових соціальних та моральних викликів. Саме тому І. Мечников розглядав науковий прогрес не як самоціль, а як засіб удосконалення людського життя та досягнення загального блага. Його віра в науковий поступ ґрунтувалася на переконанні, що розвиток науки здатний не лише розширювати межі пізнання, а й сприяти моральному вдосконаленню суспільства.

Водночас монографія переконливо демонструє, що І. Мечников був одним із піонерів міждисциплінарного підходу в європейській науці. Поєднуючи досягнення біології, медицини, антропології, психології, соціальної філософії та

етики, він прагнув створити цілісне бачення людини як біосоціальної істоти. Його концепція «раціональної етики» спиралася на природничо-наукові дослідження, але водночас виходила за межі суто біологічного знання, включаючи питання культури, моралі та суспільного розвитку.

Саме в цьому полягає одна з найважливіших інтенцій творчості І. Мечникова, яка сьогодні набуває нового звучання: науковий прогрес не може оцінюватися виключно через технологічну ефективність чи інноваційність, а повинен співвідноситися з гуманістичними цінностями, збереженням людської гідності та відповідальністю за майбутнє цивілізації. У цьому простежується своєрідна інтелектуальна спадкоємність між гуманістичним натуралізмом Мечникова та постнекласичною науковою раціональністю, що інтегрує природниче знання, етику, антропологію та філософію науки в єдину систему осмислення людини в добу біотехнологічних трансформацій.

Саме така методологічна перспектива зумовлює нове прочитання наукової спадщини вченого не лише в історико-науковому, а й в освітньому контексті, де особливої ваги набуває формування цілісного бачення людини як об'єкта медичного пізнання та професійної відповідальності.

Монографія демонструє значний науково-філософський потенціал спадщини І. Мечникова, яка сьогодні набуває нового прочитання не лише в межах історії медицини, а й у площині медичної антропології — міждисциплінарного напряму, що досліджує взаємозв'язок біологічних, культурних, соціальних та екзистенційних вимірів людського існування.

Аналізуючи проблеми старіння, довголіття, здорового способу життя, адаптації організму до середовища та психологічних чинників людського існування, І. Мечников фактично порушував питання, які сьогодні перебувають у центрі уваги медичної антропології. Людина для нього була не лише біологічним організмом, а складною істотою, життя якої визначається взаємодією природних, соціальних і культурних факторів. Саме тому його концепція «ортобіозу» може розглядатися як спроба поєднати медичне знання з антропологічним розумінням сенсу людського життя, старості та смерті.

У сучасних умовах, коли медицина дедалі частіше стикається з проблемами старіння населення, біоетичними дилемами, психосоціальними аспектами хвороби та необхідністю людиноцентричного підходу до пацієнта, ідеї Мечникова набувають нового звучання. Його переконання щодо нерозривного зв'язку наукового знання, моральної відповідальності та суспільного блага перегукуються з сучасними принципами медичної гуманітаристики та медичної антропології, які прагнуть подолати редукцію людини до сукупності біологічних показників.

У цьому сенсі творчість Мечникова може слугувати важливим методологічним орієнтиром для сучасної медичної освіти. Вона демонструє необхідність інтеграції природничо-наукової підготовки з історико-культурним, етичним та антропологічним знанням. Такий підхід сприяє формуванню майбутнього лі-

каря не лише як фахівця з лікування хвороб, а як дослідника людського життя в усій його біологічній, соціальній та культурній складності.

Підсумовуючи, зазначимо, що монографія авторського колективу науковців ОНУ «Ілля Мечников в Одеському університеті: образ, світогляд, доробок» (Одеса, 2025) — переконливо демонструє, що інтелектуальна спадщина І. Мечникова не належить виключно історії науки, а залишається важливим методологічним ресурсом для осмислення сучасних викликів біомедицини та біотехнологій. У добу стрімкого розвитку генетичних технологій, персоналізованої медицини й штучного інтелекту вона нагадує про фундаментальний принцип, який відстоював учений: науковий прогрес має бути нерозривно пов'язаний із гуманістичними цінностями, моральною відповідальністю та служінням суспільному благу. Саме ця обставина робить монографію не лише історико-науковим дослідженням, а й важливим внеском у сучасний міждисциплінарний дискурс.